Европейски принципи и подходи към увреждания

Европейски принципи и подходи към увреждания

Този проект
се финансира
от
**ЕВРОПЕЙСКИЯ
СЪЮЗ**

„Програма Европа“ е инициатива на Европейската комисия, която подкрепя процеса на присъединяването на България към Европейския съюз, като допринася за подобряване на познаването и разбирането на Европейския съюз, процеса на европейска интеграция и воденето на преговори за членство. За тази цел Програмата предоставя финансова подкрепа за проекти на граждански организации, местни власти и образователни институции в България.

Този документ е изготвен с финансовата помощ на Европейската комисия. Изложените в него възгледи са на „Център за независим живот – София“ и по никакъв начин не отразяват официалната позиция на Европейската комисия.

Увреждания и европейският подход на базата на правата – някои стратегии за изграждане на приобщаващо общество

Връщане към социалния модел за увреждания

Първо издание

© Ана Лоусън, автор

© Вик Финкелстайн, автор

© Мариела Симова, преводач

© Валентина Воденичарова, редактор

© Център за независим живот, издател

София 1000
ул. „Екзарх Йосиф“ 60
ет. 1, ап. 1

телефони:
02 983 31 17
02 983 34 80
02 983 22 61
02 983 25 15

e-mail: cil@cil-bg.org

www.cil-bg.org

Проектът се изпълнява от
Център за независим живот – София.

Съдържание

Увреждания и европейският подход на базата на правата – някои стратегии за изграждане на приобщаващо общество 5

1. Въведение 6
2. Традиционният подход към увреждания 7
3. Подход към увреждания на базата на правата 11
4. Законов и политически отговор на Европейския съюз 13
   - 4.1 Предистория 13
   - 4.2 Антидискриминация 14
   - 4.3 Човешки права 16
   - 4.4 Мейнстрийминг 18
   - 4.5 Достъпност 18
5. Възможни стратегии на организациите на хора с увреждания за пропагандиране на подхода, базиран на човешките права 19
   - 5.1 Вътрешна реформа 19
   - 5.2 Влияние върху свързаната с увреждания „рехабилитация“, помощните средства и услугите 20
   - 5.3 Мейнстрийминг и премахване на бариерите при източника им 20
   - 5.4 Лобиране 21
     - 5.4.1 За пълно прилагане на Рамковата директива в националното законодателство 21
     - 5.4.2 За национално законодатество, което надскача Рамковата директива 21

5.4.3 За подкрепа, финансирана от държавата, и за контролни органи 22
5.5 Повишаване на информираността 23
5.5.1 Сред хората с увреждания 23
5.5.2 Сред работодателите и други 23
5.6 Мониторинг и идентифициране на потенциални подобрения 24
5.7 Развиване на връзки 25
6. Заключение 27

Връщане към социалния модел за уврежданията 28

I. Постулати 29
II. Тълкувания, модели и теории 30
(1) Тълкувания 31
(2) Модели 33
(3) Теории 34
III. Възстановяване на чий социален модел за уврежданията? 35
IV. Промяна на обществото 38

Увреждания и европейският подход на базата на правата – някои стратегии за изграждане на приобщаващо общество

Ана Лоусън
Факултет по право
и Център за изучаване
на увреждания
Университет на Лийдс

1. Въведение

През последните десет години се наблюдава очевидна промяна в законовото и политическо отношение на множество европейски страни, както и на самия Европейски съюз към въпросите, свързани с увреждания. Това ново (все още в процес на оформяне) отношение често се определя като „подход на базата на правата“. В тази студия ще се опитам да изясня природата на този подход, както и да предложа различни начини, които организациите на хора с увреждания могат да използват в работата си, за да постигнат същото и в собствените си страни. В началото ще направя кратък преглед на по-традиционното отношение към увреждания, тъй като е трудно да се вникне в същността на новия подход, без да бъде оценен по достойнство контрастът му със стария подход.

2. Традиционният подход към увреждания

Традиционното законово и политическо отношение към хората с увреждания се е оформило на базата на тъй наречения „медицински“ или „индивидуален“ модел на разбиране на „увреждания“. Според това виждане, хората с физически, сензорни или психически затруднения, които са свързани с липсата на определени функции, са възпрепятствани или лишени от възможността да водят нормален живот или да участват в нормалното общество поради тази функционална липса – тъй като не могат да се изкачват по стъпала, те не могат да влязат в гимнастическия салон или в кварталния магазин; тъй като не могат да чуват, те не могат да участват в семинарни дискусии или да гледат филми в кината; тъй като не могат да виждат, те не могат да прочетат учебниците си или телефонните си сметки. При такова разбиране на нещата, увреждането се разглежда като проблем на индивида. Ако този индивид не може да бъде излекуван или не стане „годен“ по някакъв начин, той не е в състояние да участва в живота на обществото. Това означава, че тези индивиди трябва да се променят или да бъдат променени, така че да станат годни за живота в общество, изградено за хора без увреждания.

Там, където преобладава индивидуалният модел по отношение на увреждания, сериозно се набляга на корективните помощни средства (като очила, слухови апаратчета и т. н.), на осигуряването на средства за мобилност (като инвалидни колички, кучета-водачи и дълги бастуни), технологии (от типа на говорни синтезатори) и рехабилитация (обучение в ежедневни умения, като например готвене). Ефективните политики в тези области ще продължат да играят жизненоважна роля във всяко общество, за да се даде възможност на хората с увреждания да водят по-независим живот. Традиционно, обаче, тези услуги обикнове-

но се предлагат и управляват от „експерти“ без увреждания, като презумцията е, че хората с увреждания ще бъдат пасивни ползватели с незначително влияние върху решенията и приоритетите. Нещо повече, независимо от ефективността на политиките в тези области, не са малко хората с увреждания, които не могат да бъдат напъхани в тесните рамки на нормалното. Колкото и добре проектирани да са инвалидните колички, те няма да дадат по-добра възможност на ползвателя с лекота да преодолява стъплата. Колкото и добре тренирано да е едно куче-водач, то няма да помогне на ползвателя да прочете печатните етикети върху консервите в супермаркетите.

Естествено следствие на медицинския модел по отношение на увреждания е сегрегацията на хората с увреждания. Ако тези хора не могат да станат „нормални“, то тогава те трябва да си останат „ненормални“ аутсайдери, неспособни да се справят с реалния свят. По тази причина в много страни по света са разработени отделни или паралелни „пътеки“ и така тези хора биват сегрегирани от останалата част от обществото.

В най-екстремните случаи тези паралелни „светове“ водят до настаняване на хората с увреждания в институции, които са специално адаптирани към техните нужди и където те биват „обгрижвани“. Стресът и унижението, причинени от този тип принудителна сегрегация, понякога се подсилват от пренебрегването и тревожната липса на грижи.

По-малко екстремен пример за сегрегиращия ефект на този „паралелен свят“ върху хората с увреждания е специалното образование. Не са малко държавите, които са инвестирали в изграждането на училища, в които преподаването и извънкласните дейности са организирани така, че да отговарят на конкретните нужди на децата с определен тип увреждане. И макар че някои от тези училища създават условия децата с

увреждания да постигнат по-високи образователни стандарти от тези, които биха постигнали в едно общообразователно училище, което не е адаптирано към техните нужди, обикновено ударението не се поставя върху високите академични постижения.

Подобен тип сегрегация се наблюдава и в областта на заетостта. Обикновено политиките се разработват на основата на презумцията, че хората с увреждания не са в състояние да работят в „нормална“ среда и по тази причина за тях се разработват защитени схеми за заетост. Тези схеми обикновено се субсидират от държавата и предлагат работа, която най-често е ниско платена и неквалифицирана.

Друг типичен за Европа подход по отношение на заетостта, който също се базира на презумцията, че хората с увреждания не са конкуретноспособни на пазара на труда, е налагането на квотни системи. Те процъфтяват след Втората световна война, като стимулират или задължават собственици на по-големи предприятия да наемат определен минимален процент работници / служители с увреждания. И въпреки че са съществували и механизми, чрез които държавата да следи за прилагането на тези квоти или да налага наказания на нарушителите, във Великобритания, както и на други места, тези механизми рядко са влизали в употреба. Квотите не се прилагали от самите хора с увреждания и лесно можели да се запълнят, като служители и работници с увреждания се назначавали на ниско платени и непрестижни длъжности.

Следователно, хората с увреждания, ако все пак имаха достатъчно късмет да си намерят работа, по правило се озоваваха на много ниско платени длъжности. Връзката между бедността и уврежданията беше добре утвърдена. По тази причина хората с увреждания обикновено се намираха в силна зависимост от различните форми на благотворителност и

помощи. Западноевропейските държави традиционно развиват сравнително щедри системи за социално подпомагане в подкрепа на хората с увреждания, които са попаднали в „паралелния свят“. Тези схеми без съмнение играят решаваща роля, за да се гарантира, че хората с увреждания не мръзнат и не гладуват и че основните им нужди са задоволени. Но обикновено тези системи се основават на разбирането, че хората с увреждания са неспособни на работа, и така благоприятстват изключването и зависимостта.

3. Подход към увреждания на базата на правата

Ключов елемент на подхода към увреждания на базата на правата е идеята, че неспособността на хората с увреждания да участват пълноценно в живота на своите общности не бива да се приписва само на ограниченията във функционалността им вследствие на тяхното увреждане. Налице са социални фактори, които работят за изключването на тези хора. Те включват архитектурната среда и превозните средства, структурата и функционирането на организациите, както и враждебното или погрешно отношение към тях от страна на другите хора. Важността на тези социални фактори за изключването на хората с увреждания се подчертава в социалния модел за увреждания, който запазва термина „инвалидност“ конкретно за изключване в резултат на социални бариери.

Според този възглед, увреждащите, изключващи бариери, с които трябва да се занимават законите и политиките, се намират извън индивида. Тъй като гимнастическият салон и кварталният магазин не разполагат с рампа или асансьор, затова и човек с физически затруднения но може да влезе с тях; тъй като не се предлагат субтитри или дублиране на езика на глухонемите, глухият човек не може да участва в семинарни дискусии, нито пък да гледа филми в киното; и тъй като материалите не се предлагат в алтернативна форма, слепият човек не може да прочете учебниците или телефонната си сметка.

Както е добре известно, хората с увреждания са тези, които оглавяват движението за утвърждане на социалния модел. Произходът му често се свързва със следните думи на Съюза на хората с физически увреждания срещу сегрегацията:

„Според нас обществото е това, което уврежда… Увреждането е нещо, което ни е наложено допълнително, извън недъга, който имаме, и съвсем ненужно сме изолирани и изключени от пълноценно участие. Следователно, хората с увреждания са потисната група в обществото“.

Активистите, повлияни от това разбиране за увреждания, водят кампании в името на закони и политики, които се занимават със социално-икономическите и поведенчески бариери, стоящи в основата на изключването на хората с увреждания. На ниво Европейски съюз това се подкрепя от Резолюция, приета от Първия европейски парламент на хората с увреждания на 3.12.1993 г., в която се апелира за антидискриминационно законодателство и други мерки, които да гарантират, че:

„хората с увреждания имат равни възможности, което може да стане, като се отстранят всички социално-определени бариери, независимо дали те са физически, финансови, социални или психологически, и които изключват или ограничават пълноценното участие в живота на обществото“.

Следователно, това, към което се апелира, е нов подход към увреждания, който се основава на убеждението, че хората с увреждания и хората без увреждания трябва да бъдат еднакво ценени, т. е. подход, който слага ударение върху необходимостта обществото да се адаптира така, че да дава възможности (а не да ги отнема) на хората с увреждания.

4. Законов и политически отговор на Европейския съюз

4.1 Предистория

В основата на Плана за действие от 1974 година на Съвета на Европейските общности за рехабилитация на работниците с увреждания лежи традиционното медицинско разбиране за увреждания. Постепенно, обаче, ударението се премества от политики, базиращи се на разбирането, че проблемът е вътре в индивида, към политики, насочени към обществените сили, които съдействат за маргинализацията на хората с увреждания. Това ясно личи в Плана за действие на Комисията от 2003 година, в който се заявява:

„Европейският съюз (...) гледа на увреждания като на социално понятие. Социалният модел за увреждания на Европейския съюз поставя ударението върху бариерите в обществената среда, които възпрепятстват пълноценното участие на хората с увреждания в обществото. Тези бариери трябва да бъдат премахнати“.

В този План за действие е набелязан широк спектър от мерки, които Комисията ще прилага с цел премахване на бариерите. Целта на настоящата студия не е да разглежда тези мерки подробно, но за да обясня какво биха могли да правят организациите на хората с увреждания за постигане на тази цел, ще кажа няколко думи за трите ключови „оперативни цели“ в този План: антидискриминация, „мейнстрийминг“ и достъпност. Също така накратко ще се спра на практическото значение на закона за човешките права върху развитието на подхода към увреждания, базиран на правата. Първо ще се спра на антидискриминационното законодателство и инструментите за човешките права, които често дават права на индивида, за които той може да се бори директно и в съдебната зала. „Мейнстрийминг“ и политически-

те инициативи, насочени към подобряване на достъпността, представляват друга важна област за премахване на бариерите пред приобщаването.

4.2 Антидискриминация

Приемането на Член 13 представлява исторически поврат в контекста на дейността на Европейския съюз в областта на антидискриминационното право. Той е добавен към Договора за Европейския съюз посредством Договора от Амстредам през 1997 година и дава мандат на Европейския съвет да предприема подходящите стъпки за борба с дискриминацията на основата на пол, раса или етнически произход, религия или вярвания, увреждания, възраст или сексуална ориентация. През 2000 година тази нова компетенция води до приемането на Рамкова директива за равно третиране (Framework Equal Treatment Directive (FETD)), която изисква от правителствата да предприемат съответните мерки и най-късно до края на 2006 година да забранят различните форми на дискриминация на базата на увреждане (както и на базата на религия, вярвания, възраст и сексуална ориентация). Тя ще гарантира, че хората с увреждания ще имат реални права на защита от определени форми на дискриминация в определен контекст. Рамковата директива е изключително важно развитие в политиката на ЕС в областта на увреждания, но подробното ѝ разглеждане остава извън целите на настоящата студия. Две неща, обаче, трябва изрично да бъдат подчертани тук.

Първо, Рамковата директива се прилага единствено в контекста на заетостта. Следователно тя е в противовес на другата директива от Член 13, а именно Расовата директива, която се отнася и до социалната защита, образованието, жилищното настаняване, стоките и услугите, както и до заетостта. От това следва, че в момента страните-членки не са задължени да приемат мерки за борба с дискри-

манцията на база увреждане в другите не по-маловажни области, извън областта на заетостта.

Второ, независимо от наименованието на Директивата, тя не изисква просто и ясно хората с увреждане да бъдат третирани по същия начин, както хората без увреждане. Това е така, защото тя не е ограничена до забрана на пряката дискриминация (по-неблагоприятно третиране на човек с увреждане на базата на увреждането), а се простира и върху непряката дискриминация, както и поставя изисквания за разумно жилищно настаняване на хората с увреждания.

Непряка дискриминация е налице, ако на пръв поглед неутрален критерий или практика се прилага към всички, но неоправдано поставя в особено неизгодно положение човек с увреждане. Такива критерии или практики не трябва да се прилагат по един и същи начин към хората с увреждания. Пример за това може да бъде прилагане на разпоредба, забраняваща кучетата, към собственик на куче-водач или изискването кандидатът за работа да притежава шофьорска книжка.

Член 5 задължава работодателите да предприемат мерки там, където е необходимо в конкретни случаи, за да се даде възможност на човек с увреждане „да има достъп, да участва и да напредва в кариерата си или да участва в квалификационни курсове, освен ако тези мерки не представляват прекомерна тежест за този работодател“. Там, където тези мерки не представляват прекомерна тежест, неприлагането на такива мерки само по себе си ще се счита за незаконна дискриминация. Липсват каквито и да е указания относно това какво точно е „разумно“ или пък „прекомерно затруднение“, макар че с времето със сигурност ще се появи такова пояснение от страна на Европейския съд. Дали определена мярка ще се счита за „прекомерна тежест“ най-вероятно ще зависи от такива фактори като големина и финансово състояние на ра-

ботодателя. Като имаме това предвид, най-вероятно от работодателите ще се изисква да вземат мерки от типа на раздаване на материали на работниците преди събрания или изичитането им на глас по време на събранието, за да могат и хората със зрителни увреждания да получат пълна информация; провеждане на мероприятията в достъпни стаи / зали на партерен етаж, за да могат да участват и хората с физически увреждания; осигуряване на техническо оборудвене като достъпен телефон за служител със слухови затруднения или пък на гласов синтезатор за служител със зрителни проблеми, който трябва да ползва компютър; инсталиране на алтернативно осветление в офиса на служител със заболяване от типа на епилепсията; както и осигуряване на по-многобройни кратки почивки на работник със заболяване, свързано с често посещение на тоалетната.

Така че моделът на равенство, който е залегнал в Рамковата директива, не е някакъв стриктен модел на формално равенство, основаващо се на третиране по един и същи начин на хора без особени различия помежду им. Тя отива по-далеч от това – към равенство по същество, като изисква да се направи опит за премахване на някои от бариерите, които изключват или налагат ограничения на хората с увреждания. За голямо съжаление, нейният обхват е разочароващо ограничен само до заетостта.

4.3 Човешки права

Европейската конвенция за човешките права от 1950 година дава важни права на всички граждани на страните, подписали Конвенцията, права, за чието спазване следи и Съдът по човешките права в Страсбург. Член 14 гарантира правото на недискриминация при упражняването на правата, описани в Конвенцията, а Протокол 12, при условие, че е ратифициран, дава и по-общото право на свобода от дискриминация. Концепцията за дискриминация, която

се разви вследствие на казуси по Член 14, обаче, е доста ограничена и засега не е от голяма помощ на хората с увреждания. Независимо от това, други права (като правото да не бъдеш незаконно задържан в нарушение на Член 5, правото да не бъдеш изтезаван и третиран по нечовешки и унизителен начин според Член 3 и правото на уважение към дома, личния и семеен живот според Член 8) играят важна роля за защита на достойнството и независимостта на хората с увреждания.

Ревизираната Европейска Социална харта от 1996 година дава на хората с увреждания от държавите, подписали хартата, правото на „независимост, социална интеграция и участие в обществения живот“ и изисква от тези държави да вземат мерки, които:

„утвърждават пълната социална интеграция и участие в обществения живот и, по-конкретно, мерки, в това число и технически средства, целящи преодоляване на бариерите за комуникация и мобилност и осигуряващи достъп до транспорт, жилища, културен живот и дейности за свободното време“.

За разлика от Европейската Конвенция за човешките права, тази харта е подписана само от ограничен брой държави и правата, които дава, не могат да бъдат използвани пряко от отделния човек.

В момента в ООН се работи по надграждане на Стандартните правила за равни възможности за хората с увреждания от 1993 година и по разработване на Конвенция, която да визира конкретно човешките права на хората с увреждания. Европейската комисия предприе стъпки в съответствие с Член 13 да окаже подкрепа на тази инициатива. И макар че тези международни документи не могат да се ползват директно от отделния човек, те ще имат силно въздействие както на ниво ЕС, така и вътре в страните-членки. Наистина Европейският съд настоятелно подчертава, че човешките права, произтичащи от

тези инструменти, трябва да се спазват, тъй като представляват част от общите принципи на правото на общността.

4.4 Мейнстрийминг

Мейнстриймингът се отнася до включването на въпросите, свързани с увреждания, в цялостния процес на изработване на политиката на ЕС на всички нива. Това означава, че целта е въпросите, свързани с увреждания, да бъдат включени в общите политики, а не да бъдат сегрегирани в изолирана, отделна политическа сфера. И така, вече се наблюдава определено влияние върху политиките в такива области като правилата за обществените поръчки, телекомуникационните стандарти и здравеопазването. В Плана за действие на Комисията от 2003 година се казва, че усилията ще бъдат насочени най-вече към гарантиране включването на въпросите с увреждания в политиките по заетостта и по-конкретно образованието и ученето през целия живот.

4.5 Достъпност

Много работа вече е свършена на ниво ЕС за пропагандиране на принципа за „универсален дизайн“. По-конкретно, стандартите за техническа достъпност са разработени по начин, който гарантира, че различните превозни средства от обществения транспорт ще бъдат проектирани и изпълнени по начин, улесняващ ползването им от хора с увреждания. Колкото до проектирането и изпълнението на архитектурната среда (най-вече по отношение на работната среда, културните и образователни дейности и местата за отдих), вече е поставено началото и са поети много ангажименти.

5. Възможни стратегии на организациите на хора с увреждания за пропагандиране на подхода, базиран на човешките права

5.1 Вътрешна реформа

Организациите на хората с увреждания играят водеща роля в пропагандирането и утвърждаването на моделите, базиращи се на човешките права, както в рамките на ЕС, така и извън него. Важна предпоставка за успеха на голяма част от тези организации – като организатори на кампании за сериозна законова и социална промяна – се оказа вътрешната реформа. Реформата се осъществява в резултат на натиска от страна на хората с увреждания, които настояват, че организациите, които претендират, че представляват техните интереси, трябва да бъдат контролирани и да отговарят пред самите хора с увреждания. Този процес, често наричан „демократизация“, се осъществява ръка за ръка със създаването на организации-шапки от типа на Интернационала на хората с увреждания, Британския съвет на хората с увреждания, а сега и финансирания от ЕС Европейски форум по въпросите на увреждания. Организациите, работещи по проблемите на увреждания, могат да станат членове на тези организации-шапки само ако се прецени, че са достатъчно „демократични“ – което обикновено изисква да се покаже, че хората с увреждания притежават най-малко 51% от гласовете.

Този процес на демократизация е определящ за провеждането на ефективни кампании в полза на подхода, базиращ се на правата. Без него самите организации на хората с увреждания е по-вероятно да изпратят послание, противоположно на подхода, в името на който водят кампании, а именно, че хората с увреждания са пасивни ползватели на грижи и благотворителност, че за тях трябва да се грижат дру-

гите и че не трябва да бъдат „товарени“ с необходимостта да взимат решения.

5.2 Влияние върху свързаната с увреждания „рехабилитация“, помощните средства и услугите

Ударението на този тип интервенция пада върху пригаждане на индивида към обществото, а не пригаждане на обществото към индивида. Концентрирането върху това и изключването на политиките, целящи адаптиране на обществото, е в противоречие с подхода, основаващ се на правата. Все пак не бива да се забравя, че този тип услуги играят жизненоважна роля в осигуряването на определена независимост на хората с увреждания и ще продължават да го правят дори и когато обществото, в което се реализират, достигне ниво на пълно приобщаване, защото и тогава ще продължим да се нуждаем от нашите кучета-водачи, дълги бастуни, колички и слухови апарати. Но вместо да се очаква от нас да приемаме тези услуги с безпрекословна благодарност, на хората с увреждания трбява да се позволи, те трябва дори да бъдат окуражени да играят активна роля в разработването и предлагането на услугите. Добре познатата максима на движението на хората с увреждания – нищо за нас без нас! – е особено подходяща в този контекст. Организациите на хората с увреждания разполагат с всички възможности да работят за постигане на това.

5.3 Мейнстрийминг и премахване на бариерите при източника им

Организациите на хората с увреждания би трябвало да работят за утвърждаване на мейнстрийминга по въпросите, свързани с уврежданията, в собствените си страни съгласно политиките, възприети от ЕС. Това трябва да стане при разработването на националните политики, но също така и на местно ниво. Полезно начало често се оказва включването на представители на организации на хора с увреждания

в комисиите и съветите по планиране, транспорт, образование и здравеопазване.

Може да се помисли и за организиране на кампании за определени законови изисквания – като тези, които се очаква да бъдат приети във Великобритания и които поставят позитивно задължение към властите да пропагандират равенство за хората с увреждания. Това ще ги накара да взимат предвид въздействието на всички елементи на дизайна и функционирането върху хората с увреждания и да изготвят планове за минимализиране на изключването и други неблагоприятни следствия.

5.4 Лобиране

5.4.1 За пълно прилагане на Рамковата директива в националното законодателство

Организациите на хората с увреждания трябва да работят със своите правителства, за да може там, където това все още не е направено, да се приеме законодателство, което хармонизира с изискванията на Рамковата директива в частта ѝ за увреждания-та. Полезна подкрепа в това отношение могат да получат от Европейския форум по въпросите на увреждания-та, както и от организации на хора с увреждания от други страни, където вече действа такова законодатество.

5.4.2 За национално законодатество, което надскача Рамковата директива

Рамковата директива поставя единствено минимални изисквания. Тъй като, за да се хармонизира националното законодателство с нея, ще е необходима законотворческа работа, струва си да се инвестират енергия и експертни знания в кампании за прокарване на законодателство, което осигурява още по-голяма защита от тази, която се изисква. Например, може да бъде предложено проектозаконодателство, свързано с увреждания-та (както и с дру-

гите признаци, включени в Рамковата директива), което забранява дискриминацията във всички области, както това е по расов признак. По този начин, вместо да се ограничим само до заетостта, трябва да подготвим аргументи за по-последователна схема, която да покрива и такива области като образование, жилищно настаняване и предлагане на стоки и услуги. Докато законите не забранят дискриминацията и в тези области, ще съществува опасност хората с увреждания да бъдат лишени от ползването на достъпен обществен транспорт или достъпни сгради.

5.4.3 За подкрепа, финансирана от държавата, и за контролни органи

Рамковата директива не поставя изисквания пред страните-членки да структурират отделни органи, натоварени с такива задачи като: консултации за жертвите на дискриминация; подкрепа на тъжители в ключови дела; мониторинг върху ефективността на законодателството и консултиране на правителството относно необходимите промени. Изисквания за такъв орган, обаче, съществуват във връзка с расовата и полова дискриминация. Следователно, организациите трябва да лобират енергично за създаването на орган, който да се занимава с въпросите на увреждания. Британската Комисия за правата на хората с увреждания без съмнение играе основна роля в прилагането и развитието на правата на хората с увреждания съгласно Закона за защита от дискриминация на хората с увреждания от 1995 година. За съжаление, подкрепата, която тя може да предложи на хора с увреждания, жертви на нарушени човешки права, извън обхвата на този закон, е крайно ограничена. Организациите на хората с увреждания трябва да се борят срещу налагането на ограничения от този тип върху който и да е орган. Естествено, че когато веднъж бъде изграден такъв орган, организациите трябва да работят в тясно сътрудни-

чество с него, за да се постигне максимален ефект от законовата защита.

5.5 Повишаване на информираността

5.5.1 Сред хората с увреждания

Независимо дали ще работят съвместно с контролен орган, организациите трябва да правят всичко възможно хората с увреждания да са наясно с основните си човешки права, както и с правото си да не бъдат дискриминирани. Ако липсва тази информираност, ще бъде изключително трудно да се противопоставяме на несправедливостта, изключването и злоупотребата. Наскоро във Финландия излезе ръководство, чиято цел е да повиши чувствителността на хората с увреждания към типове поведение или ситуации, които представляват нарушения на човешките им права или са проява на дискриминация към тях. Подобни инициативи могат да бъдат реализирани и на други места, като им се даде подходящата публичност (и то по достъпен начин), за да се достигне до целевата аудитория. Потенциалните жертви трябва също да бъдат информирани за пътищата, по които да търсят подходяща юридическа консултация, както и да получат финасова и емоционална подкрепа.

Член 12 на Рамковата директива задължава държавите да разпространяват информация до всички, които са обект / субект на Директивата. Следователно, организациите на хората с увреждания биха могли да сформират полезни партньорства с държавни институции (или да получат финансиране от тях на по-късен етап) във връзка с повишаване на информираността.

5.5.2 Сред работодателите и други

По същия начин, важно е работодателите и всички други, към които е насочено това законодателство (като например доставчиците на стоки и услруги) да бъдат информирани относно задължението им да се

отнасят с уважение към хората с увреждания и да предприемат стъпки за удовлетворяване на техните нужди винаги, когато това е разумно. Фактически, усилия трябва да бъдат насочени и към повишаване на информираността и на широката общественост и да се разгласи разбирането, че сегрегацията и изключването, с което се сблъскват хората с увреждания, може да е резултат от ограниченията вътре в обществото (неща, които е възможно да бъдат променени), а не непременно от функционалните ограничения на отделния човек.

5.6 Мониторинг и идентифициране на потенциални подобрения

Организациите на хората с увреждания имат уникалната възможност да следят за въздействието на който и да е закон или политика върху житейската ситуация на хората с увреждания. Те са длъжни да набират доказателства за области, в които изключването и неблагоприятното отношение продължават да съществуват. Само при положение, че тези области бъдат идентифицирани и документирани, само тогава ще стане възможно да се организират ефективни кампании за по-добри закони и политики.

По-нататък, Член 9(2) от Рамковата директива изисква от държавите да гарантират, че „асоциации, организации или други юридически лица“, които притежават „легитимен интерес“, могат да участват в националния механизъм, създаден за прилагане на Рамковата директива „или от името на, или в подкрепа на“ определен тъжител. Естествено е организациите на хората с увреждания да могат да докажат такъв „легитимен интерес“, и то най-вече в страни, където отсъства подходящ, независим контролен орган. Там те трябва да разработят стратегия за максимално използване на тази възможност. Това включва и идентифициране и оказване на подкрепа в дела с голяма вероятност да се превър-

нат в полезни прецеденти, водещи до сериозна промяна на местно ниво.

Част от тази мониторингова функция е свързана и с проследяване на развитията в законовата база. Това е не само предпоставка за разработване на ефективна стратегия, свързана с подкрепа на потенциални тъжители, но тя може да осигури и безценни възможности за даване на публичност. Загубата на дело, внесено в съда от човек с увреждане, може да се превърне във фокус на кампания за реформа в законодателството. Пример за това е успешната кампания на организации на хора с увреждания в Ирландия през 2001 година веднага след загубата на дело (в ирландския Върховен съд) във връзка със задължението на държавата да осигури образование на човек, страдащ от аутизъм.

5.7 Развиване на връзки

Едва ли е необходимо да се отбелязва фактът, че ефективността на организациите на хората с увреждания в пропагандирането на подхода, базиращ се на правата, се увеличава неимоверно много, ако тези организации развият тесни връзки с други организации. По-конкретно, става дума за връзки с други организации на хора с увреждания в собствената им страна, както и извън нея, които имат огромна стойност в организирането на силни целеви кампании. Членството в съществуващите организации-шапки (като Европейския форум по въпросите на увреждания и Интернационала на хората с увреждания) дава възможност за изграждането на такива връзки на международно ниво. На национално ниво може да се помисли за изграждането на такива организации-шапки, какъвто е, например, Британският съвет на хората с увреждания.

Връзките с организации, които водят кампании за равенство в името на други традиционно пренебрегвани групи (като жените, членовете на расови или

етнически малцинства, хората с гей или бисексуална ориентация) също могат да се окажат особено плодотворни. Като развиват такива връзки, организациите на хората с увреждания ще имат възможност да научат повече относно стратегиите за водене на кампании, които са имали успех при реализацията на други места, както и да се консолидира кампанията за изграждане на общество, основаващо се на включването и разнообразието.

6. Заключение

В тази студия се опитах да идентифицирам някои стратегии, които могат да бъдат използвани от организациите на хората с увреждания за пропагандиране и утвърждаване на базиращия се на човешките права подход в онези държави, в които този подход все още е непознат. Кои стратегии ще успее да реализира определена организация, кои от тях ще бъдат най-ефективни за нея ще зависи от множество фактори – както външни, така и вътрешни. Тук се концентрирах върху стратегии, които използват възможностите на диалога и дискусията с властите. Такъв диалог невинаги е възможен и както в САЩ, така и в Западна Европа организациите на хората с увреждания използват различните форми на протест и директни акции, за да стигнат до обществеността и да получат публичност. Но каквато и стратегия да се възприеме, организациите на хората с увреждания играят ключова роля в борбата за изграждане на общество, в което хората с увреждания ще имат възможност да участват пълноценно и в което ще бъдат ценени като равни. Това общество задължително ще се основава на подхода, свързан с човешките права. И за да можем да го постигнем, усилията трябва да бъдат насочени не към това ние, хората с увреждания, да станем годни за обществото (или да ни компенсират със социални помощи заради функционалните ни ограничения), а към това обществото да стане годно и за нас.

Връщане към социалния модел за увреждания

Вик Финкелстайн
Манчестърска Коалиция
на хората с увреждания

Нарекох този материал *„Връщане към социалния модел за увреждания“* по причини, които ще станат ясни чак в края му!

I. Постулати

Ще започна моята презентация с два **отрицателни** постулата.

1) Социалното тълкуване **не** дава „обяснение“ на увреждания и
2) хората с увреждания **не** са *предмет* на социалното тълкуване на увреждания.

Тези твърдения стоят в основата на моите убеждения – и с тях започва моето разбиране за „увреждане“.

II. Тълкувания, модели и теории

Използвах термина „тълкуване“, а не „модел“ или „теория“, защото от тази изходна позиция ние от Съюза на хората с физически увреждания срещу сегрегацията (СХФУСС) започнахме опитите си за вникване в *значението* на увреждания.

В самото начало на сформиране на СХФУСС и по време на дългите ми дискусии с Пол Хънт преди неговия апел за нов тип организация на хората с увреждания, ние разгледахме различни тълкувания на увреждането и постепенно осъзнахме, че това е началото на една нова теория:

„(...) от самото си създаване съюзът отдели много време, за да премисли преобладаващите **тълкувания** на природата на увреждания. В резултат на това... [ние] можем да кажем недвусмислено, че нашата позиция по увреждания е съвсем ясна. Според нас обществото е това, което уврежда хората с физически недъзи. Увреждането е нещо, което ни се налага допълнително към собствения ни недъг, като ни прави ненужно изолирани и изключени от пълноценно участие в обществото. Следователно, хората с увреждания са потисната група в обществото“.[1]

Тъй като това бяха ранните години, когато се мъчехме да си изясним новото тълкуване на увреждания, ние доста неангажиращо описахме нашето тълкуване, като нещо, което ни дава социална теория за увреждания и би могло да ни води в борбата срещу потисничеството:

„(...) борбата, която предлага Съюзът, е логично развитие на социалната теория за увреждания“.[2]

Нашите възгледи бяха последователни по въпроса, че нашето тълкуване на увреждания ни накара да на-

[1] Моето ударение. СХФУСС, Фундаментални принципи на увреждания, 1975

[2] СХФУСС, Фундаментални принципи на увреждания, 1975

сочим вниманието си върху природата и функционирането на обществото, а **не** (дебело подчертано!) върху личните ни или персонални атрибути (които ние считахме за неща, свързани с недъзите). Ние фактически започнахме да оформяме ново определение на значението на увреждания.

„(...) обществото е това, което уврежда хората с физически недъзи. Увреждането е нещо, което ни се налага допълнително към собствения ни недъг (…)“.[3]

Така че да сме наясно – има важни разлики между „тълкувания“, „модели“ и „теории“ и точното им ударение.

(1) Тълкувания

В ранната фаза на премисляне на значението на увреждания, когато членовете на СХФУСС поставяха начало на дебата за по-низшето ни социално положение и когато се питахме защо се намираме в него, изведнъж се изправихме пред суров, но много важен избор:

- или трагедията ни е, че недъзите, които притежаваме, ни правят неспособни на социално функциониране,
- или нашето общество е изградено *от* хора с физически способности *за* хора с физически способности и **това е**, което прави хората с недъзи неспособни да функционират в него.

Тълкуването, около което се сплотихме в СХФУСС, беше, че въпреки че наличието на увреждане може да е *трагедия*, думата, която точно характеризира начина, по който е организирано нашето общество, така че да ни пречи да функционираме в него, е *потисничество*. С други думи, на лично ниво можем да кажем, че наличието на недъг е лична трагедия, но на со-

[3] СХФУСС Фундаментални принципи на увреждания, 1975

циално ниво трябва да говорим за ограниченията, пред които сме изправени, а тях трябва да ги тълкуваме като престъпление. Обществото ни инвалидизира и ние, инвалидите, сме потисната група. Следователно, в центъра на нашата кампания трябваше да стоят въпросите, свързани с *еманципацията*, което изискваше борба за социална промяна, а не концентрация върху индивидуалните преживявания, „рехабилитацията“ и т. н.

По това време (началото на 70-те години) нямаше никакви отклонения от мнението, че проблемите, пред които сме изправени, са предизвикани от нашите увредени тела. Съчувствено настроени професионалисти обожаваха да говорят, а караха и нас да говорим, за нашите ужасни преживявания (подход, който „коректорите“ на социалния модел за увреждания пропагандират, като че ли това е нещо ново!). Проблемът *никога* не е бил в липсата на загриженост или интерес у хората с увреждания относно ефекта от самия „недъг“ – но нашето упорито желание беше да фокусираме вниманието си върху начините, по които обществото ни прави недъгави, т. е. да се концентрираме върху „увреждането“ от гледна точка на социалното тълкуване на СХФУСС. По тази причина ние в СХФУСС осъзнахме, че има спешна необходимост от пропагандиране на това ново и различно тълкуване за увреждания, което се фокусираше върху промяна на обществото. Опитахме се да правим това по различни начини – както в общността на хората с увреждания, така и в обществото като цяло. Точно това имах предвид, когато за пръв път споменах в едно издание за хора с увреждания едно измислено „недъгаво“ село, където хората с физически способности добиват недъзи, а хората с увреждания стават „нормални“[4], а през 1985 година го превърнах в телевизионната анимация *„Силно преплетени пътища“.*

[4] Вик Финкелстайн, Етап 2: Откриване на човека в „увреждане“ и „рехабилитация“. Магическото килимче (Ню Йорк, 1975 г.) Том XXVII (1) стр. 31-38

Следователно, тълкуванията са чисто и просто един първоначален опит да *открием смисъла* в една сложна ситуация.

(2) Модели

Майк Оливър беше този, който най-добре успя да пропагандира ясно изразената версия на СХФУСС на обществената арена. Като социолог, запознат с академичните дебати от онова време, и същевременно отдаден на развитието на движението на хората с увреждания, Майк успя да публикува едно подробно изследване и разработка върху социалното тълкуване на СХФУСС за увреждания.[5] Това тълкуване той определи като *социален модел за увреждания*. Моделът на Майк (ако трябва да бъдем точни) спечели много читатели и беше масово приветстван в продължение на доста време. Но макар че британското движение на хората с увреждания дължи много на Майк, днес повечето хора цитират социалния модел на увреждания по много по-неясен и объркан начин, който понякога няма нищо общо с радикалната версия, разработена от Майк. Напоследък социалният модел на увреждания дотолкова загуби истинската си форма, че започнаха да го смесват с кампанията по правата и законовата защита – например, Рейчъл Хърст говори за „социалният модел или моделът за правата“ и обърква социалния модел за увреждания с *правовия модел за увреждания*.[6]

Моделите се създават, за да може едно нещо да бъде разгледано по различни начини при различни условия. Моделите са изкуствени и *не обясняват* нищо. Моделите на самолети, например, се правят, за да се види как

---

[5] Виж Майк Оливър *„Нов модел на ролята на социалната работа във връзка с увреждания“*, публикуван от Джо Кемплинг (1981); *„Човекът с недъг: нова перспектива за социалните работници?“* Лондон, Рейдър; и Майк Оливър *„Социална работа с хората с увреждания“*, Лондон, Макмилън, 1983

[6] Рейчъл Хърст „Международен класификатор на функционалността, увреждания и здравето“. *Дизабилити Трибюн*, септември 2001

ще се държи един самолет при завихряне. Моделът на самолет не може да обясни законите, които ръководят летенето. Добрият модел може да ни даде възможност да видим неща, които не разбираме, защото в модела то може да бъде видяно от различни гледни точки (нещо, което не можем да си позволим в реалността) и тези пространствени копия на реалността могат да провокират прозрения, до които едва ли бихме стигнали иначе. Социалният модел на Майк даде на движението на хората с увреждания безценен инструмент, който да ни служи в борбата за еманципиране.

Следователно, моделите са следващата стъпка за достигане до *прозрение* в дадена сложна ситуация.

(3) Теории

В СХФУСС усещахме, че борбата ни за еманципация трябва да бъде подкрепена от теория. Винаги сме се надявали да имаме време да я развием и да дебатираме по тази теория. Но не ни било писано. Движението на хората с увреждания продължава да чака обяснение на социалните закони, които правят – или превръщат – човека с увреждания в инвалид. Подобна теория би била изградена върху хипотези. Ще се върна отново на този въпрос по-нататък.

Следователно, теориите са по-късен етап в опита да се даде *обяснение* на дадена сложна ситуация.

III. Възстановяване на чий социален модел за увреждания?

През февруари 2000 г. организацията „Greater London Action on Disability“ (GLAD) проведе конференция под мотото *„Възстановяване на социалния модел за увреждания“.* Като една от ключовите точки на конференцията ни казаха, че:

„Необходимо е да изведем осъвременен социален модел на увреждания, който включва позитивни твърдения за нас; припознава нашите различия и разнообразие; признава институционализираната дискриминация; говори за избор; признава, че не всички неща, които ни изключват, са свързани със социалните бариери; говори за бариери (отношение и достъп).“

и че

„Необходимо е да проведем широки консултации по това ново определение“.

Като изключим объркването между *модели* и *определения*, не мога да приема, че тази конференция се отнася за *възстановяване* на социалния модел за увреждания при положение, че ключов момент е извеждането на *осъвременена* версия. Това не може да бъде ***възстановяване***, това е ***ревизия*** (или, както прекрасно се изрази Том Шекспир, ***корекция*** на социалния модел за увреждания). Кой възстановява? Да не би говорителите на конференцията да са загубили нещо, което са създали? Нито един от тях не е помогнал за създаването на социалния модел, тогава как ще успеят да го възстановяват? Разбира се, Майк Оливър би могъл да пожелае да възстанови социалния модел на увреждания от тези, които сега се опитват да го коригират – но той не е говорил на тази конференция. Нямам нищо против хора, които създават и пропагандират нови социални модели от свое име, но определено не съм съгласен те да се

опитват да внушат, че могат легитимно да *възстановяват* социалния модел, чиито корени се намират в идеите на СХФУСС. В отсъствието на говорители, които да пропагандират, защитават и развиват оригиналната радикална версия на социалния модел за увреждания, конференцията на GLAD предлага на движението на хората с увреждания едностранчиво, а по мое мнение и неефективно връщане към описателния, казусен период по отношение на уврежданията, който, исторически погледнато, винаги е задържал напредъка по пътя ни към еманципация.

Например, Джени Морис, един от говорителите, казва:

„Социалният модел за уврежданията ни дава думите, с които да опишем нашия опит в неравенството“.

Фактически радикалният социален модел ни дава думите, с които да опишем начина, по който е изградено обществото така, че ние ставаме непълноценни в него. Това е подход *отвън-навътре* към нашата ситуация – докато „думи, с които да опишем нашия опит в неравенството“ е подход *отвътре-навън.* Първото е материалистичен подход, а второто – идеалистичен. Идеалистичният подход си пасва отлично с подхода, свързан с *правата*, който взима все по-голям превес в британското движение на хората с увреждания и който е характерен за американското движение. По думите на Джени:

„Социалният модел ни помага да разберем какво е необходимо да се случи, за да получим достъп до нашите човешки и граждански права“.

Аз не съм съгласен. Моделите ни дават прозрение, но не и разбиране, а радикалният социален модел за уврежданията се отнася до създаването на общество, което ни дава възможност да бъдем „човеци“, а не просто да получим достъп до „правата“ си в съществуващото конкурентно пазарно общество.

По подобен начин и Наса Бегъм, също говорител на конференцията, се спира върху преживявания от типа *отвътре-навън*, като казва:

„(...) жизненоважно е да използваме социалния модел като инструмент за разбиране на дискриминацията и предразсъдъците, с които се сблъскваме, и като помощно средство, с което да си обясним преживяванията си в обществото“.

Не, не съм съгласен – социалният модел трябва да ни помогне да прозрем увреждащата природа на пазарната система.

Гражданските права се отнасят до отделния човек или до група хора – това е правовият подход към еманципацията. Следователно, ако моите два отрицателни постулата в началото на този документ са правилни, тогава кампанията „за правата по отношение на увреждания“ нито зависи, нито пък отразява социалния модел на увреждания. По същата причина американският Закон за американците с увреждания не се основава на радикалния социален модел за увреждания. Фактът, че социалното тълкуване на увреждания прегръща идеята за гражданските права, не го прави зависим от правата – това не е модел на базата на правата.

Въпросът не е просто в това, че либералните права искат да се обявят за наследници на идеологическите постулати на социалния модел на увреждания – те искат и да пренапишат („да възстановят“) миналото. Левицата може и да загуби тази битка, но нека поне сме наясно какво се прави със социалния модел на увреждания.

IV. Промяна на обществото

Обществото ни е изградено на основите на конкурентния пазар и точно тази социална система ни прави инвалиди. От тази гледна точка хората с увреждания са принудени да живеят в социален затвор. И макар че никой не се противопоставя на кампании в името на „правата“, за да може затворът, в който живеем, да стане по-човечен, само политически клоун може да повярва, че като се занимаваме с преживяванията на затворниците, ще помогнем за освобождаването им! Единствено и само събарянето на затвора и замяната му с неконкурентно общество може да счупи катинарите пред нашата еманципация.

От тази гледна точка това, което се случва на хората с увреждания, е неотделима част от структурата и организацията на нашето общество. *Фактически, ние спокойно можем да твърдим, че това, което се случва на хората с увреждания, много точно отразява онова, което не е наред с човечеството.*

По природа хората са слаби, уязвими и физически несъвършени. Но през вековете хората с телесни способности са се борили за съвършенство и колкото повече са успявали, толкова повече хората с недъзи са били маргинализирани. Сякаш хората с телесни способности са прехвърлили собствената си природна уязвимост и вкоренена социална зависимост върху нас и тези типични човешки атрибути са станали уникални за хората с увреждания. След което на нашата уязвимост започва да се гледа като на условие, което ни отделя от това, което се счита за нормално. Прехвърлянето на уязвимостта и свързаната с нея зависимост върху хората с увреждания не е освободило хората с телесни способности от собствената им зависимост от подкрепящите системи, за да облекчи това състояние на уязвимост, а е създало опасна илюзия за значението на нормалното. Това не е нищо повече от бариери от знания, умения и образование, издигна-

ти от тези с физически способни тела срещу развитието на задълбочено разбиране за човешкото. В това отношение можем да гледаме и на хората с телесни способности като на увредени хора, а статутът на хората с увреждания е просто отражение на това, което хората с телесни способности се опитват да направят със собствения си начин на живот.

Смятам, че това тълкуване може да бъде обобщено като генерална хипотеза за увреждания:

„Хората с увреждания са изключени от обществото – и като изключени, ние олицетворяваме същността на социалните взаимоотношения в определен исторически момент“.

В този смисъл аз съм убеден, че ние не можем да разберем или да се занимаваме с увреждания, без да се занимаем със самата същност на обществото ни. За да направят това, хората с увреждания трябва да намерят начини да се включат в класовата борба, където се решава въпросът за историческата посока на обществото, независимо дали ще спечелим или ще загубим. Това е арената, на която границите на знанието, които слагат хората с увреждания извън „нормалното“, могат и трябва открито да бъдат поставени под въпрос. За мен *възстановяване* на социалния модел за увреждания означава да потърсим вратички в структурата на обществото, за да можем да направим ефективен принос заедно с другите за преструктурирането на обществото, така че то да не бъде нито конкурентно, нито инвалидизиращо за когото и да е.

Аз вярвам, че радикалният социален модел за увреждания може да ни вдъхнови за нови инициативи и да направлява борбата ни за еманципация по съвсем нови начини. Наша е отговорността да реализираме тези инициативи дори и когато срещаме силен отпор у хората без увреждания или когато перспективите са мрачни, или когато защитниците на „права-

та“ вътре в движението на хората с увреждания ни отклоняват от пътя към групи за политически натиск, които захранват безполезни демонстрации и безнадеждно парламентарно лобиране. Аз смятам, че ние можем да се включим в класовата борба като *пълноправни* само когато нашите нужди и възгледи са легитимно отразени в определен сегмент на работническата класа. Професии като физиотерапия, социална работа и някои други не могат да изпълнят тази функция, защото те са създадени от хора с телесни способности и отразяват гледната точка на хората с телесни способности по отношение на това какво е подходящо за нас. Опитът ни в борбата за еманципация и в развитието на центрове за независим живот вече ни осветли относно типа общински работник, който искаме, от който се нуждаем и когото трябва да създадем. Вдъхновени от радикалния социален модел за уврежданията, ние трябва да развием наша професия на ниво общност.[7] Това ще даде възможност на хората с увреждания и на разочаровани професионалисти реално да заработят заедно за създаването на по-подходяща национализирана услуга, която съюзява хората в общността и откликва на техните нуждите.

И докато на организациите на хората с увреждания се гледа като на *средство* за промяна, аз гледам на създаването на нашата собствена професия на ниво общност (професия, свързана с общността) като на *мотор* на промяната.

[7] Вик Финкелстайн, *Лично пътуване в политиката по увреждания.* Център за изучаване на увреждания, университет на Лийдс, 7 февруари 2001